NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

07.00.00-TARIX
journal.namdu.uz
HISTORICAL

XX ASRNING 80-90-YILLARIDA FARG‘ ONA VODIYSIDA MILLATLARARO TOTUVLIK TARIXI

Ataxanov Baxtiyor
Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti, tarix fanlari bo‘ yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: *Mazkur maqolada XX asrning 80-90-yillarida Farg‘ ona vodiysida millatlararo totuvlikning tarixiy rivojlanish jarayonlari tarixiy-etnologik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Tadqiqotda tarixiy-genetik, qiyosiy-tarixiy va statistik tahlil usullari asosida aholi tarkibi, migratsiya jarayonlari hamda etnik munosabatlarning o‘ ziga xos jihatlari o‘ rganilgan. 1989-yilgi Farg‘ ona voqealarining yuzaga kelishiga ta’sir etgan ijtimoiy-iqtisodiy va demografik omillar ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Mahalliy tarixchi va etnolog olimlarning ilmiy xulosalari asosida vodiyda bag‘ rikenglik va etnomadaniy hamkorlikning tarixiy ildizlari ochib berilgan. Tadqiqot natijalari mustaqillik yillarida amalga oshirilgan millatlararo totuvlik siyosati hududda ijtimoiy barqarorlik va fuqarolar hamjihatligini mustahkamlashga xizmat qilganligini ko‘ rsatadi.*

Kalit so‘ zlar: *Farg‘ ona vodiysi, demografik jarayonlar, millatlararo munosabatlar, etnik jarayonlar, 1989-yil Farg‘ ona voqealari, etnomadaniy hamkorlik, bag‘ rikenglik, etnik barqarorlik, migratsiya omillari, millatlararo totuvlik siyosati.*

ИСТОРИЯ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО СОГЛАСИЯ В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ В 80-90-Е ГОДЫ XX ВЕКА

Аннотация: *В данной статье с историко-этнологической точки зрения проанализированы процессы исторического развития межнационального согласия в Ферганской долине в 80-90-е годы XX века. В исследовании на основе историко-генетического, сравнительно-исторического и статистического методов анализа изучены состав населения, миграционные процессы, а также своеобразные аспекты межэтнических отношений. На основе научных источников освещены социально-экономические и демографические факторы, повлиявшие на возникновение Ферганских событий 1989 года. На основе научных выводов местных историков и этнологов раскрыты исторические корни толерантности и этнокультурного сотрудничества в долине. Результаты исследования показывают, что политика межнационального согласия, осуществлённая в годы независимости, служила укреплению социальной стабильности и гражданского единства в регионе.*

Ключевые слова: *Ферганская долина, демографические процессы, межнациональные отношения, этнические процессы, Ферганские события 1989 года, этнокультурное сотрудничество, толерантность, этническая стабильность, факторы миграции, политика межнационального согласия.*

THE HISTORY OF INTERETHNIC HARMONY IN THE FERGANA VALLEY IN THE 1980S–1990S

Abstract: *This article analyses, from a historical and ethnological perspective, the processes of the historical development of interethnic harmony in the Fergana Valley in the 1980s and 1990s. Using historical-genetic, comparative-historical and statistical methods of analysis, the study examines the composition of the population, migration processes and the distinctive features of interethnic relations. The socio-economic and demographic factors that influenced the emergence of the Fergana events of 1989 are discussed on the basis of scholarly sources. Drawing on the scholarly conclusions of local historians and ethnologists, the historical roots of tolerance and ethnocultural cooperation in the valley are revealed. The findings of the study show that the policy of interethnic harmony implemented during the years of independence has served to strengthen social stability and civic solidarity in the region.*

Keywords: *Fergana Valley, demographic processes, interethnic relations, ethnic processes, Fergana events of 1989, ethnocultural cooperation, tolerance, ethnic stability, migration factors, policy of interethnic harmony.*

Kirish

XX asrning 80-90-yillari Farg‘ ona vodiysi tarixida murakkab siyosiy, ijtimoiy va etnodemografik jarayonlar bilan tavsiflanadi. Ushbu davr sobiq SSSRning inqirozi, iqtisodiy tanglikning kuchayishi, migratsiya jarayonlarining faollashuvi va milliy o‘ zlikni anglash jarayonlarining jadallashuvi bilan xarakterlanadi. Mazkur omillar Farg‘ ona vodiysidagi millatlararo munosabatlarga bevosita ta’sir ko‘ rsatgan.

1980-yillarning o‘ rtalariga kelib Farg‘ ona vodiysi sobiq Ittifoqdagi aholi eng zich joylashgan hududlardan biriga aylandi. 1989-yilgi aholini ro‘ yxatga olish ma’lumotlariga ko‘ ra, Andijon viloyatida 1,9 mln, Namangan viloyatida 1,6 mln

va Farg‘ ona viloyatida 2,1 mln aholi istiqomat qilgan. Natijada vodiy aholisi 5,6 million kishidan oshib, O‘ zbekiston SSR aholisining qariyb 28 foizini tashkil etgan [1].

Mazkur davrda Farg‘ ona vodiysida o‘ zbeklar bilan bir qatorda tojiklar, qirg‘ izlar, ruslar, tatarlar, koreyslar, mesxeti turklari va boshqa millat vakillari yashagan. Ko‘ p millatli tarkibning shakllanishi tarixiy jarayon bo‘ lib, u uzoq davr davomida iqtisodiy va madaniy integratsiyani yuzaga keltirgan.

Tadqiqotning maqsadi XX asrning 80-90-yillarida Farg‘ ona vodiysidagi millatlararo totuvlik tarixini, uning saqlanishi va ayrim davrlarda yuzaga kelgan murakkab jarayonlarni tarixiy-etnologik nuqtai nazardan tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot natijalari bugungi kunda millatlararo hamjihatlik siyosatining tarixiy ildizlarini tushunishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi va o‘ rganilganlik darajasi:

Tadqiqotda tarixiylik va xolislik tamoyillari asosiy metodologik mezon sifatida qo‘ llanildi. Tarixiy-genetik usul yordamida 1980-1990-yillardagi etnik munosabatlarning shakllanish omillari va rivojlanish bosqichlari o‘ rganildi.

Qiyosiy-tarixiy usul orqali Farg‘ ona vodiysidagi etnik jarayonlar sobiq SSSRning boshqa ko‘ p millatli hududlari bilan taqqoslandi. Ushbu metod etnik ziddiyatlarning umumiy va o‘ ziga xos jihatlarini aniqlash imkonini berdi.

Statistik tahlil usuli asosida 1979 va 1989-yillardagi aholini ro‘ yxatga olish materiallari, O‘ zbekiston SSR Davlat statistika qo‘ mitasi ma’lumotlari hamda demografik ko‘ rsatkichlar o‘ rganildi. Mazkur metod yordamida aholi soni, migratsiya va etnik tarkibdagi o‘ zgarishlar aniqlashtirildi.

Milliy identiklik va etnik munosabatlar nazariyasini ishlab chiqishda Ernest Gellner, Benedik Anderson hamda Antony D. Smithning ilmiy qarashlari alohida ahamiyatga ega. Ernest Gellner millatchilikni industrial jamiyat mahsuli sifatida baholab, zamonaviy davlatlarning iqtisodiy va madaniy jihatdan bir xil kommunikativ makonga ehtiyoj sezishi natijasida milliy identiklik shakllanishini ta’kidlaydi. Uning fikricha, millatchilik millatlarni yaratadi, millatlar esa millatchilikning mahsuli hisoblanadi[2]. Gellner nazariyasi Farg‘ ona vodiysida XX asrning 80-yillarida demografik o‘ sish, urbanizatsiya va iqtisodiy transformatsiyalar etnik jarayonlarga qanday ta’sir ko‘ rsatganini tahlil qilishda muhim metodologik asos bo‘ lib xizmat qiladi.

B. Anderson esa millatni “tasavvur qilingan siyosiy hamjamiyat” sifatida izohlaydi. Olimning ta’kidlashicha, bir millat vakillari bir-birlarini shaxsan tanimasalar ham, o‘ zlarini yagona jamoa sifatida tasavvur qiladilar. Anderson milliy ongning shakllanishida matbuot, ommaviy axborot vositalari va umumiy axborot makonining rolini alohida ko‘ rsatadi [3]. Ushbu yondashuv Farg‘ ona vodiysida sovet davrida shakllangan umumiy siyosiy-madaniy makon hamda etnik guruhlar o‘ rtasidagi o‘ zaro munosabatlarni tahlil qilish imkonini beradi.

A. Smith etnosimvolizm nazariyasi orqali zamonaviy millatlar tarixiy xotira, umumiy afsonalar, ramzlar, an’analar va etnik meros asosida shakllanishini asoslab bergan. Uning fikricha, milliy identiklikni faqat zamonaviy siyosiy jarayonlar bilan izohlash yetarli emas, balki tarixiy-etnik meros ham muhim omil hisoblanadi [4]. Smitning konsepsiyasi Farg‘ ona vodiysidagi o‘ zbeklar, tojiklar, qirg‘ izlar va boshqa etnik guruhlar o‘ rtasida asrlar davomida shakllangan madaniy yaqinlik, tarixiy xotira va qo‘ shnichilik munosabatlarini o‘ rganishda muhim nazariy asos vazifasini bajaradi.

Shunday qilib, Gellnerning modernistik yondashuvi, Andersonning “tasavvur qilingan hamjamiyat” konsepsiyasi va Smithning etnosimvolizm nazariyasi Farg‘ ona vodiysidagi millatlararo munosabatlarni tarixiy-etnologik nuqtai nazardan kompleks tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu nazariyalar yordamida 1980-1990-yillardagi etnik jarayonlar, identiklik masalalari va millatlararo totuvlik omillari ilmiy jihatdan izohlandi.

MDH olimlari orasida Markaziy Osiyodagi etnik jarayonlar va millatlararo munosabatlarni tadqiq etishda V.A. Tishkov, S.N. Abashin, V.I. Bushkov hamda D.V. Mikulskiylarning ilmiy ishlari alohida ahamiyat kasb etadi. V.A. Tishkov etnik ziddiyatlarni faqat milliy qarama-qarshilik mahsuli sifatida emas, balki ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy omillar bilan bog‘ liq murakkab jarayon sifatida baholaydi. Uning fikricha, postsovet hududidagi ko‘ plab etnik mojarolar aslida resurslar taqsimoti, migratsiya va siyosiy boshqaruv inqirozi bilan chambarchas bog‘ liq bo‘ lgan. Shu sababli Farg‘ ona vodiysidagi 1989-yil voqealarini ham faqat etnik omillar orqali izohlash ilmiy jihatdan yetarli emas.

Jumladan, S.N. Abashin Farg‘ ona vodiysida olib borgan etnografik tadqiqotlari asosida vodiy aholisining kundalik hayotida etnik mansublikdan ko‘ ra mahalliylik (mahalla, qishloq, hududiy identiklik) omili ko‘ proq ahamiyat kasb etishini ta’kidlaydi. Olimning fikricha, vodiyda o‘ zbeklar, tojiklar, qirg‘ izlar va boshqa etnik guruhlar o‘ rtasida uzoq tarixiy davr davomida shakllangan qo‘ shnichilik, qarindoshlik va xo‘ jalik aloqalari mavjud bo‘ lib, ular millatlararo totuvlikning muhim omili hisoblanadi [5]. Abashin etnik munosabatlarni o‘ rganishda mikroetnografik kuzatuv usulidan foydalanib, kundalik hayotdagi hamkorlik etnik tafovutlardan ustun turishini ilmiy asoslagan.

V.I. Bushkov va D.V. Mikulskiy esa Markaziy Osiyoda yuz bergan etnosiyosiy jarayonlarni tadqiq qilib, mintaqadagi keskinliklarning asosiy sabablaridan biri sifatida demografik o‘ sish, yer-suv resurslari taqchilligi va migratsion bosimni ko‘ rsatadilar. Ularning tadqiqotlarida Farg‘ ona vodiysi aholisi zich joylashgan hudud sifatida tavsiflanib, 1980-yillarda aholi sonining tez o‘ sishi ijtimoiy infratuzilmaga sezilarli bosim o‘ tkazgani qayd etiladi [6, 7]. Olimlarning xulosasiga ko‘ ra, etnik tus olgan ayrim mojarolar aslida uzoq vaqt davomida to‘ planib kelgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolarning namoyon bo‘ lish shakli bo‘ lgan.

Shunday qilib, Tishkovning etnik konfliktlar nazariyasi, Abashinning Farg‘ ona vodiysidagi etnografik kuzatuvlari hamda Bushkov va Mikulskiyning migratsion-demografik jarayonlarga oid tadqiqotlari XX asrning 80-90-yillarida Farg‘ ona vodiysidagi millatlararo munosabatlarni kompleks tarixiy-etnologik tahlil qilish uchun muhim nazariy va metodologik asos bo‘ lib xizmat qiladi.

Mahalliy tarixchi va etnolog olimlar K. Shoniyozov, A.Asqarov, A.. Ashirov, D. Alimova, A. Sagdullaev hamda Ravshan Abdullaevlarning tadqiqotlari Farg‘ ona vodiysidagi etnik jarayonlarni tarixiy-etnologik jihatdan o‘ rganishda muhim ilmiy asos bo‘ lib xizmat qiladi. Karim Shoniyozov o‘ zining “O‘ zbek xalqining shakllanish jarayoni” monografiyasida Movarounnahr va Farg‘ ona hududlarida qadimdan yashab kelgan turkiy va eroniy etnik guruhlarning uzoq davom etgan iqtisodiy, madaniy hamda etnik aloqalari natijasida umumiy etnomadaniy makon shakllanganligini asoslaydi. Olimning xulosasiga ko‘ ra, o‘ zbek xalqining etnik taraqqiyoti mahalliy etnik negiz asosida kechgan bo‘ lib, qo‘ shni xalqlar bilan muntazam madaniy aloqalar etnik bag‘ rikenglikning tarixiy ildizlarini yaratgan [8].

A. Ashirovning etnologik tadqiqotlarida Farg‘ ona vodiysi aholisi orasida shakllangan qo‘ shnichilik, qarindoshlik va xo‘ jalik hamkorligi an’analari millatlararo munosabatlarning barqaror rivojlanishida muhim omil sifatida baholanadi. Uning fikricha, etnik guruhlar o‘ rtasidagi kundalik ijtimoiy munosabatlar, ayniqsa qishloq jamoalaridagi o‘ zaro yordam va hamkorlik tizimi etnik tafovutlarni yumshatib, umumiy hududiy identiklikning shakllanishiga xizmat qilgan [9].

D. Alimova Markaziy Osiyo xalqlari tarixiga bag‘ ishlangan tadqiqotlarida mintaqadagi etnik jarayonlarni tarixiy integratsiya va madaniy almashinuv mahsuli sifatida talqin qiladi. Tadqiqotchining ta’kidlashicha, Farg‘ ona vodiysi Buyuk Ipak yo‘ lining muhim markazlaridan biri sifatida turli etnoslar va madaniyatlarning uzluksiz muloqot maydoniga aylangan. Shu bois hududda etnik xilma-xillik bilan bir qatorda bag‘ rikenglik va madaniy moslashuv an’analari ham shakllangan [10].

A. Sagdullaevning ilmiy xulosalariga ko‘ ra, Farg‘ ona vodiysida etnik jarayonlarning shakllanishida geografik yaqinlik, sug‘ orma dehqonchilik tizimi va umumiy xo‘ jalik makoni muhim rol o‘ ynagan. Olim iqtisodiy hamkorlikning kuchli bo‘ lishi turli etnik guruhlarning bir hududda uzoq muddat tinch-totuv yashashiga zamin yaratganligini qayd etadi [11].

Tadqiqot natijalari:

1930-1940-yillarda Sovet Ittifoqi tomonidan amalga oshirilgan deportatsiya siyosati natijasida O‘ zbekiston, jumladan Farg‘ ona vodiysi ko‘ plab surgun qilingan xalqlarni qabul qilgan hududlardan biriga aylandi. Arxiv ma’lumotlariga ko‘ ra, 1937-yil oktabr-noyabr oylarida Uzoq Sharqdan O‘ zbekistonga 16 307 koreys oilasi yoki 74 500 kishi ko‘ chirildi. Ularning bir qismi Farg‘ ona vodiysi viloyatlariga joylashtirildi. 1938-yil 15-noyabr holatiga ko‘ ra Farg‘ ona viloyatining 64 ta kolxozida 1 130 ta koreys xo‘ jaligi joylashtirilgan bo‘ lib, 1939-yilgi aholini ro‘ yxatga olishda viloyatda 10 572 nafar koreys istiqomat qilgani qayd etilgan [12].

Ikkinchi jahon urushi yillarida deportatsiya siyosati yanada kengaydi. 1944-yilda Qrimdan ko‘ chirib keltirilgan aholi orasida qrim tatarlari, greklar, armanlar va bolgarlar ham bo‘ lgan. Arxiv hujjatlariga ko‘ ra, 1944-yil iyun holatida Farg‘ ona viloyatiga Qrimdan deportatsiya qilingan 3 958 oila yoki 16 175 kishi joylashtirilgan. Ularning 2 594 nafari erkaklar, 5 406 nafari ayollar va 8 175 nafari 16 yoshgacha bo‘ lgan bolalardan iborat edi. Bu aholi viloyatning 13 ta tumaniga taqsimlangan [13].

1944-yil noyabr oyida Stalinning qarori bilan Gruziyaning Mesxeti hududidan 115 mingdan ortiq mesxeti turklari, kurdlar va hamshinlar Markaziy Osiyoga deportatsiya qilindi. Ularning katta qismi O‘ zbekiston SSRga, ayniqsa Farg‘ ona vodiysi hududlariga joylashtirildi. 1989-yilgi Butunittifoq aholini ro‘ yxatga olish ma’lumotlariga ko‘ ra, SSSRdagi 207,5 ming mesxeti turkining 51 foizdan ortig‘ i O‘ zbekistonda yashagan va ularning asosiy qismi Farg‘ ona vodiysida istiqomat qilgan [14].

R.T. Shamsutdinov hamda D.A. Alimova deportatsiya qilingan xalqlarni joylashtirishda Farg‘ ona vodiysi iqtisodiy salohiyati va sug‘ orma dehqonchilik imkoniyatlari muhim omil bo‘ lganligi qayd etiladi. Tadqiqotchilar fikricha, mehnat resurslariga ehtiyoj mavjudligi sababli ko‘ chirib keltirilgan aholi asosan paxtachilik va qishloq xo‘ jaligi tarmoqlariga jalb qilingan [13].

V.A. Tishkov esa Sovet davridagi deportatsiyalarni etnik muhandislik siyosatining bir ko‘ rinishi sifatida baholaydi. Uning fikricha, deportatsiya qilingan xalqlar yashash joylaridan majburan uzib qo‘ yilgan bo‘ lsa-da, yangi hududlarda iqtisodiy faoliyatga jalb qilinishi natijasida mahalliy jamiyat bilan integratsiyalashuv jarayoni yuz bergan. Tishkov 1989-yilgi Farg‘ ona voqealarini tahlil qilib, ularning asosiy sabablari etnik ziddiyatdan ko‘ ra demografik bosim, iqtisodiy tanglik va resurslar taqsimotidagi muammolar bilan bog‘ liq ekanligini ta’kidlaydi [6].

Farg‘ ona vodiysida deportatsiya qilingan xalqlarning mahalliy aholi bilan uzoq muddatli iqtisodiy hamkorligi natijasida o‘ ziga xos etnomadaniy muhit shakllanganligini qayd etadilar. Ularning fikricha, XX asrning ikkinchi yarmida koreyslar va mesxeti turklari vodiyning qishloq xo‘ jaligi, savdo va xizmat ko‘ rsatish sohalarida faol ishtirok etib, mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga muhim hissa qo‘ shganlar.

1979-yilgi Butunittifoq aholini ro‘ yxatga olish ma’lumotlariga ko‘ ra, Farg‘ ona vodiysi viloyatlarida aholining yillik o‘ sish sur’ati 2,8-3,1 foizni tashkil etgan. Bu ko‘ rsatkich SSSR o‘ rtacha darajasidan deyarli ikki baravar yuqori bo‘ lgan. Natijada yer va ish o‘ rinlariga bo‘ lgan talab ortib bordi [15]. 1980-1988-yillarda vodiyning qishloq tumanlarida aholi zichligi ayrim hududlarda 1 km² ga 450-600 kishigacha yetgan. Demografik bosim iqtisodiy resurslardan foydalanishda muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltirgan bo‘ lsa-da, kundalik hayotda millatlararo hamkorlik saqlanib qolgan.

1989-yilgi aholini ro‘ yxatga olish natijalariga ko‘ ra, Farg‘ ona viloyatida o‘ zbeklar 82 foizdan ortiq, ruslar 7 foizga yaqin, tojiklar 4 foiz atrofida bo‘ lgan. Andijon va Namangan viloyatlarida ham o‘ zbeklar mutlaq ko‘ pchilikni tashkil etgan, biroq ko‘ plab boshqa etnik guruhlar ham yashagan.

1989-yil may-iyun oylarida Farg‘ ona viloyatida mesxeti turklari bilan bog‘ liq voqealar yuz berdi. Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ ra, voqealar oqibatida 100 dan ortiq kishi halok bo‘ lgan, 1000 dan ortiq kishi turli darajada jarohatlangan va minglab oilalar vaqtinchalik ko‘ chirilgan. Tarixchilar ushbu voqealarning sabablarini faqat etnik omillar bilan emas, balki iqtisodiy va ijtimoiy tanglik bilan ham bog‘ laydilar.

Ixtilofni o‘ rganish komissiyasi tarkibida bo‘ lgan Akademik B. Axmedovning xulosalariga ko‘ ra, voqealar butun vodiy aholisi uchun xos bo‘ lgan etnik qarama-qarshilik emas, balki muayyan siyosiy va ijtimoiy sharoit mahsuli bo‘ lgan. Chunki voqealardan keyin ham aholining asosiy qismi o‘ zaro qo‘ shnichilik va xo‘ jalik aloqalarini saqlab qolgan. Akademik E. Yusupov: O‘ sha paytda O‘ zbekiston Fanlar akademiyasi vitse-prezidenti bo‘ lgan olim voqealarni joyiga borib o‘ rgangan va tahliliy maqolalar yozgan. U iqtisodiy inqiroz va ishsizlik bu fojeaning asosiy portlovchi kuchi bo‘ lganini ilmiy asoslab bergan [16].

1991-yilda O‘ zbekiston mustaqillikka erishgach, millatlararo totuvlik davlat siyosatining ustuvor yo‘ nalishiga aylandi. Konstitutsiyaning 18-moddasida barcha fuqarolarning millatidan qat’i nazar teng huquqliligi mustahkamlandi.

1990-yillar oxiriga kelib milliy madaniy markazlar faoliyatining rivojlanishi va davlat tomonidan qo‘ llab-quvvatlanishi natijasida vodiyda etnik hamkorlikning yangi institutsional shakllari vujudga keldi. Bu esa millatlararo munosabatlarning barqarorlashuviga xizmat qildi.

Muhokama:

Farg‘ ona vodiysidagi millatlararo totuvlik uzoq tarixiy taraqqiyot mahsuli ekanligini ko‘ rsatadi. XX asrning 80-yillarida yuzaga kelgan ayrim keskinliklar umumiy tarixiy tendensiyani inkor etmaydi. Statistik ma’lumotlar aholi sonining tez sur’atlarda o‘ sishi iqtisodiy infratuzilmaga katta bosim o‘ tkazganligini ko‘ rsatadi. Shu sababli etnik tus olgan ayrim mojarolarning ildizlari iqtisodiy muammolar bilan chambarchas bog‘ liq bo‘ lgan.

S.N. Abashinning fikricha, Farg‘ ona vodiysidagi etnik munosabatlarni faqat millatchilik nuqtai nazaridan izohlash ilmiy jihatdan to‘ liq emas. Chunki etnik guruhlar o‘ rtasidagi kundalik aloqalar va xo‘ jalik hamkorligi yuqori darajada saqlanib qolgan [17].

A. Ashirov etnografik materiallar asosida vodiy aholisi orasida qo‘ shnichilik, qarindoshlik va savdo aloqalari etnik chegaralardan ustun bo‘ lganligini ta’kidlaydi. Bu holat totuvlikning muhim omili sifatida namoyon bo‘ lgan [9].

Farg‘ ona vodiysidagi vaziyatning Kavkaz yoki boshqa hududlardagi etnik mojarolardan sezilarli farq qilganligini ko‘ rsatadi. Chunki mojaro uzoq davom etuvchi etnik qarama-qarshilikka aylanmagan. Mustaqillikdan keyingi siyosiy-huquqiy islohotlar va milliy madaniy markazlarning faoliyati tarixiy tajribadan to‘ g‘ ri xulosa chiqarilganligini ko‘ rsatadi. Natijada millatlararo munosabatlarning institutsional asoslari mustahkamlandi.

Xulosalar:

Birinchidan, XX asrning 80-90-yillarida Farg‘ ona vodiysi aholisi sonining keskin o‘ sishi va yuqori demografik bosim hududdagi ijtimoiy jarayonlarga sezilarli ta’sir ko‘ rsatgan. Aholi zichligining ortishi natijasida yer, uy-joy, ish o‘ rinlari va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy resurslarga bo‘ lgan talab keskin kuchaydi. Ayniqsa, yoshlar sonining ko‘ payishi mehnat bozoridagi raqobatni yanada kuchaytirib, ayrim ijtimoiy muammolarning yuzaga kelishiga zamin yaratdi. Shu sababli mazkur davrda kuzatilgan ayrim ijtimoiy tangliklarni faqat etnik omillar bilan emas, balki murakkab demografik va iqtisodiy jarayonlar bilan ham izohlash zarur.

Ikkinchidan, tahlillar etnik munosabatlardagi ayrim murakkabliklarning asosiy sabablari iqtisodiy va demografik omillar bilan chambarchas bog‘ liq ekanligini ko‘ rsatdi. Tadqiqotlar natijalariga ko‘ ra, millatlararo munosabatlarda yuzaga kelgan ayrim ziddiyatlar ko‘ proq resurslar taqsimoti, bandlik masalalari, migratsiya jarayonlari hamda aholi sonining tez o‘ sishi bilan izohlanadi. Shuningdek, hududning ko‘ p millatli tarkibi va turli etnik guruhlarning tarixiy shakllanish jarayonlari ham mazkur munosabatlarning murakkab xususiyatlarini belgilagan. Shu bois etnik jarayonlarni baholashda ularni kengroq ijtimoiy-iqtisodiy kontekstda tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, 1989-yilgi Farg‘ ona voqealari hududdagi millatlararo munosabatlarning umumiy holatini emas, balki muayyan davrdagi ijtimoiy-siyosiy tanglik va murakkab sharoitlarning natijasini aks ettirgan. Mazkur voqealar sobiq ittifoq davrining so‘ nggi bosqichida yuzaga kelgan siyosiy beqarorlik, iqtisodiy qiyinchiliklar hamda boshqaruv tizimidagi muammolar fonida sodir bo‘ lgan. Shu bilan birga, ayrim tashqi va ichki omillar ham vaziyatning keskinlashishiga ta’sir

koʻ rsatgan. Shuning uchun ushbu hodisalarni butun Fargʻ ona vodiysi aholisining millatlararo munosabatlariga xos doimiy holat sifatida emas, balki tarixiy sharoit bilan bogʻ liq istisnoiy voqea sifatida baholash maqsadga muvofiqdir.

Toʻ rtinchidan, mahalliy tarixchi va etnolog olimlarning ilmiy xulosalari Fargʻ ona vodiysida bagʻ rikenglik va etnomadaniy hamkorlik tarixiy an'ana sifatida shakllanganligini tasdiqlaydi. Asrlar davomida hududda turli millat va elatlar vakillari yonma-yon yashab, oʻ zaro iqtisodiy, madaniy va ma'naviy aloqalarni rivojlantirib kelgan. Buyuk Ipak yoʻ li chorrahasida joylashgan Fargʻ ona vodiysi xalqlar va madaniyatlar uchrashgan makon sifatida etnomadaniy xilma-xillikning shakllanishiga xizmat qilgan. Natijada hududda oʻ zaro hurmat, hamjihatlik va madaniy almashinuvga asoslangan munosabatlar tizimi vujudga kelgan boʻ lib, bu an'analar bugungi kunda ham oʻ z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Beshinchidan, mustaqillik yillarida amalga oshirilgan millatlararo totuvlik siyosati 1990-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab hududda barqaror etnik munosabatlarning shakllanishiga xizmat qilgan. Davlat tomonidan barcha millat va elatlarning huquq hamda manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan huquqiy-me'yoriy asoslar yaratildi, milliy madaniy markazlar faoliyati qoʻ llab-quvvatlandi va fuqarolar oʻ rtasida oʻ zaro hurmat tamoyillari mustahkamlandi. Shuningdek, ta'lim, madaniyat va jamoatchilik institutlari orqali bagʻ rikenglik gʻ oyalari keng targʻ ib qilindi. Natijada Fargʻ ona vodiysida turli etnik guruhlar oʻ rtasidagi hamkorlik va oʻ zaro ishonch kuchayib, hududning ijtimoiy-siyosiy barqarorligi ta'minlanishiga muhim hissa qoʻ shildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 1989-yilgi Butunittifoq aholini roʻ yxatga olish ma'lumotlariga koʻ ra, Fargʻ ona vodiysida 5,48 mln aholi istiqomat qilgan boʻ lib, shundan 1,728 mln kishi Andijon, 1,602 mln kishi Namangan va 2,153 mln kishi Fargʻ ona viloyati hissasiga toʻ gʻ ri kelgan (Всесоюзная перепись населения 1989 года. Том 1. Часть 1. - Москва, 1990. - С. 22-25).

2. Gellner E. Nations and Nationalism. - Oxford: Blackwell, 1983. - 150 p.

3. Anderson B. Imagined Communities. - London: Verso, 2006. - 240 p.

4. Smith A.D. National Identity. - Reno: University of Nevada Press, 1991. - 226 p.

5. Абашин С.Н. Национализмы в Средней Азии: в поисках идентичности. - Санкт-Петербург: Алетейя, 2007. - 304 с.

6. Тишков В.А. Реквием по этносу. - Москва: Наука, 2003. - 544 с.

7. Бушков В.И., Микулский Д.В. Анатомия гразхданской войнй в Таджикистане. - Москва: ИЕА РАН, 1997. - 221 с.

8. Шониёзов К. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. - Тошкент: Шарқ, 2001. - 464 б.

9. Аширов А. Ўзбекистон этнологияси. - Тошкент: Янги аср авлоди, 2014. - 320 б.

10. Алимова Д.А. История и современность Центральной Азии. - Ташкент: Fan, 2015. - 286 с.

11. Сагдуллаев А.С. Ўзбекистон тарихи. - Тошкент: Университет, 2019. - 512 б.

12. Полян П.М. Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР. - Москва: ОГИ-Мемориал, 2001. - С. 121-124.

13. Шамсутдинов Р.Т., Алимова Д.А. (ред.). Центральноазиатская деревня: коллективизация, раскулачивание и ссылка (1929-1955 гг.). Документы и материалы. - Ташкент: Шарк, 2004.

14. Бугай Н.Ф. Турки-месхетинцы: история и современность. - Москва: Инсан, 2006.

15. Всесоюзная перепись населения 1979 года. - Москва: Статистика, 1981. https://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng79

16. "О трагических событиях в Ферганской области и ответственности партийных, советских и правоохранительных органов". Pravda Vostoka (in Russian). No. 176. 30 July 1989. pp. 1-2.

17. Abashin, Sergey; Bushkov, Valentin (2004). Ферганская долина этничность, этнические процессы, этнические конфликты. Nauka.